

УДК 343.533

Р.С. Филь,
здобувач ДНДІ МВС України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА СЕКРЕТНІ ВІНАХОДИ ТА КОРИСНІ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ

У статті розкривається питання кримінальної відповідальності за порушення прав на секретні винаходи та корисні моделі в Україні. Розглядається особливість набуття та вчинення дій, пов'язаних з використанням секретних винаходів та корисних моделей. З'ясовано, що порушення прав на секретні винаходи і корисні моделі за Кримінальним кодексом України є сукупністю мінімум двох злочинів.

Ключові слова: секретні винаходи та корисні моделі, інформація, віднесена до державної таємниці, Кримінальний кодекс України.

В статті розкривається питання кримінальної відповідальності за порушення прав на секретні винаходи та корисні моделі в Україні. Розглядається особливість набуття та вчинення дій, пов'язаних з використанням секретних винаходів та корисних моделей. Установлено, що порушення прав на секретні винаходи і корисні моделі за Кримінальним кодексом України є сукупністю мінімум двох злочинів.

Ключевые слова: секретные изобретения и полезные модели, информация, отнесенная к государственной тайне, Уголовный кодекс Украины.

Paper deals with the issue of criminal liability for infringement secret inventions and utility models in Ukraine. The entry feature and actions related to the use of secret inventions and utility models are considered. It was found that the violation of the rights for secret inventions and utility models according to the Criminal Code of Ukraine is a combination of at least two crimes.

Keywords: secret inventions and utility models, information classified as state secrets, the Criminal Code of Ukraine.

Результати інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технологій, що містить інформацію, віднесена до державної таємниці, охороняються патентом на секретний винахід або корисну модель [1, ст. 1]. Відповідно до Закону України “Про державну таємницю” інформація, що віднесена до державної таємниці, охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України [2, ст. 8].

Неналежний стан охорони державної таємниці підвищує імовірність несанкціонованого витоку інформації з обмеженим доступом, яка накопичується, зберігається й обробляється державою. Розголошення такої інформації здатне призвести до створення загрози національній безпеці держави у вигляді зниження її обороноздатності й темпів розвитку економіки, промисловості, науково-технічного та інтелектуального потенціалу; впливу інших держав на формування й результати реалізації внутрішньої та зовнішньої політики; небезпеки аварій на державних об'єктах стратегічного значення; погіршення криміногенної ситуації тощо.

Дослідженню питання кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці присвячено багато праць, зокрема, роботи: О.О. Шаблісти, О.М. Джузи, В.І. Осадчого, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.Б. Авер'янова, Д.С. Усова, О.В. Шамсутдінова, Л.Ф. Дадерко, Д.П. Калаянова, М.І. Михайлуци та ін. Водночас, такі науковці, як Л.І. Работягова, О. Пархоменко, Л. Глухівський, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський, Є.Ш. Гареев, І.Ю. Кожарська, Т.В. Ярошевська, Н.О. Халаїм, Ю. Осипова та ін. досліджували проблематику охорони прав на секретні винаходи та корисні моделі. Разом з тим, наукові напрацювання щодо кримінальної відповідальності за порушення прав на секретні винаходи та корисні моделі не були предметом окремого аналізу.

Виходячи з цього, метою статті є дослідження особливостей кримінальної відповідальності за порушення прав на секретні винаходи та корисні моделі в Україні.

Починаючи наше дослідження, слід звернути увагу на те, що секретні винахід та корисна модель – це, насамперед, винахід та корисна модель. У разі, якщо ці об'єкти права інтелектуальної власності не суперечать публічному порядку, принципам гуманності і моралі та відповідають умовам патентоздатності, їм надається правова охорона [1, ст. 6]. Як і у випадку із несекретним охоронним документом, його секретний аналог також засвідчує виключні майнові права власника.

До об'єктів секретних винаходів та корисної моделі, як і до відкритих, належать: продукт, процес, спосіб або їх нове застосування. Не можуть визнаватися об'єктами винаходу (корисної моделі) сорти рослин і породи тварин; біологічні у своїй основі процеси відтворення рослин та тварин, що не належать до небіологічних та мікробіологічних процесів; топографії інтегральних мікросхем та результати художнього конструювання [1, ст. 6].

Норми набуття майнових прав винахідника на створений ним винахід та корисну модель регулюються законами України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” [1, ст. 1, 12, 16, 22, 27–32] та “Про державну таємницю” [2, ст. 1, 6–38] й Цивільним кодексом України [3, ст. 459–470]. Для реалізації норм, які закладені в ці державні акти й передбачають патентування секретних винаходів та корисних моделей із набуттям прав інтелектуальної власності, Міністерством освіти та науки України підготовлено та введено в дію відповідні накази, а саме: “Про затвердження Правил складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель” та “Про затвердження Положення про Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на секретні винаходи” [4; 5].

Слід зауважити, що особливістю режиму правової охорони секретного винаходу та корисної моделі при набутті та реалізації їх майнових прав є необхідність одночасного врахування чинних законів України щодо державної таємниці та охорони прав на інтелектуальну власність. За таких обставин виникають суперечливості у процедурах набуття й подальшої охорони та захисту державою прав інтелектуальної власності на секретні винахід та корисну модель.

На відміну від відкритих винаходів та корисних моделей при набутті прав на секретні винаходи та корисні моделі державний експерт з питань таємниць приймає рішення про віднесення заявленої інформації до державної таємниці. У разі прийняття Державним експертом рішення про віднесення заявленого винаходу або корисної моделі до державної таємниці, він визначає коло осіб, які можуть мати доступ до нього, і все наступне діловодство за заявкою здійснюється в режимі секретності. Це рішення повідомляється заявнику в місячний строк [1, ст. 16]. Такі рішення підлягають реєстрації Службою безпеки України. Порядок

реєстрації рішень державних експертів з питань таємниць визначається Кабінетом Міністрів України [2, ст. 9–13].

Ще одна особливість секретних винаходів та корисних моделей пов'язана зі строком дії їх патентів. У загальному випадку строк їх дії залежить від строку засекречуваності винаходу (корисної моделі) та не перевищує строк дії охорони патенту на винахід (корисну модель) [1, ст. 6]. Нагадаємо, що строк дії для несекретних патентів на винахід та корисні моделі становить відповідно 20 та 10 років.

Строк засекречуваності винаходу та корисної моделі залежить від строку, протягом якого діє рішення про віднесення інформації до державної таємниці, яка зазначена у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю України. Це рішення встановлюється державним експертом із питань таємниць з урахуванням ступеня секретності інформації. Критерії визначення ступеня секретності встановлюються Службою безпеки України. Строк засекречування для інформації зі ступенем секретності “особливої важливості” становить 30 років, для “цілком таємно” 10 років та 5 років для інформації із ступенем “таємно” [2, ст. 11–13].

Реєстрація секретного патенту на винахід та корисну модель здійснюється відповідно до положення про Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на секретні винаходи, який затверджений наказом Міністерства освіти та науки України [5]. Це положення визначає форму Державного реєстру патентів на секретні винаходи та корисні моделі, порядок його ведення, порядок видачі патентів України на секретні винаходи та їх дублікатів, а також установлює форму зазначених патентів. Ознайомлення власника патенту з відомостями, внесеними до Державного реєстру патентів на секретні винаходи та корисні моделі, щодо патенту на секретний винахід та корисну модель здійснюється з дотриманням вимог Закону України “Про державну таємницю” [2; 1, ст. 22].

Також, на відміну від відкритого патенту, патентовласник секретного патенту може передавати на підставі договору право власності на винахід та корисну модель третій особі, яка стає його правонаступником, або дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання винаходу та корисної моделі на підставі ліцензійного договору тільки за згодою Державного експерта з питань таємниць [1, ст. 28].

Обмеження у використанні власником секретного патенту залежить від строку засекречуваності винаходу та корисної моделі. Зміна ступеня секретності винаходу та корисної моделі чи його розсекречування здійснюється за рішенням Державного експерта з питань таємниць на прохання власника патенту у зв'язку із закінченням строку дії рішення про віднесення інформації про винахід та корисну модель до державної таємниці або на підставі рішення суду [1, ст. 27].

Доречно звернути увагу на те, що ані в Законі України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, ані в Законі України “Про державну таємницю” не передбачено положення щодо виплати грошової компенсації власнику секретного винаходу та корисної моделі за їх рішення про засекречування. Подібне рішення про засекречування винаходів та корисних моделей унеможливорює їх використання в господарській діяльності.

Єдина компенсація, передбачена Законом України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, – за покриття витрат за сплату зборів. Спори щодо розмірів та порядку виплати грошової компенсації вирішуються в судовому порядку [1, ст. 28]. На нашу думку, подібна компенсація державою лише зборів за подачу заявки та підтримання чинності секретного патенту не компенсує його патентовласнику усіх витрат та обмежень, пов'язаних із його можливим використанням.

Проте такий підхід вітчизняного законодавця є дискусійним серед науковців. Л.І. Работягова зазначає, що для врегулювання питання стосовно відшкодування майнового збитку, який виникає у зв'язку з упущеними можливостями використання секретних винаходів та корисних моделей або щодо відшкодування їх використання урядом, Україні варто було б запозичити міжнародний досвід, наприклад, таких країн, як США, Велика Британія, Німеччина, Франція. У таких державах патентовласники мають право пред'явити державі позов про відшкодування майнового збитку, що виникає у зв'язку з упущеними можливостями використання секретних винаходів та корисних моделей. Крім того, науковець пропонує включити норму, яка регламентувала б компенсацію за збереження винаходу та корисної моделі в таємниці або за використання їх урядом до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” [6, с. 39–47].

Не зважаючи на існування в Україні правового поля, яке регулює порядок набуття прав на секретні винаходи та корисні моделі, їх практична реалізація є вкрай ускладненою процедурою. Описані вище перепони створюють сприятливі умови як для скоєння правопорушень щодо прав власників винаходів та корисних моделей, так і злочинів щодо порушення державної безпеки внаслідок недостатнього або несвоєчасного захисту від витоку інформації, що становить державну таємницю.

Згідно зі ст. 177 Кримінального кодексу України (далі – КК України) порушенням прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію визнається їх незаконне використання, привласнення авторства на них або інше умисне порушення права на ці об'єкти, які завдали шкоди у значному розмірі. У загальному випадку санкція статті передбачає штраф від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. За повторність цього діяння або його вчинення за попередньою змовою групою осіб, що завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, збільшується й відповідальність, а саме: розмір штрафу – до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та строк позбавлення волі – до п'яти років. Крім того, якщо порушення прав на корисні моделі та винахід вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, санкція передбачає штраф до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [7, ст. 177; 8, с. 395–399].

Безпосереднім об'єктом злочину за ст. 177 КК України є право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію. Потерпілими від цього злочину можуть бути: а) винахідник, який створив винахід чи корисну модель; б) автор промислового зразка; в) автор топографії інтегральної мікросхеми; г) автор сорту і власник патенту на сорт рослин; г) їх правонаступники; д) автор раціоналізаторської пропозиції. З об'єктивної сторони розглядуваний злочин передбачає суспільно небезпечні дії – використання відповідних об'єктів промислової власності. Їх суспільно небезпечними наслідками є заподіяння матеріальної шкоди. Присутній і причинний зв'язок між зазначеними діями та їх наслідками. Також склад цього злочину сформульовано як матеріальний: злочин вважається закінченим з моменту настання матеріальної шкоди у значному розмірі [8, с. 395–399; 9, с. 140–141].

Водночас об'єктом злочину за ст. 177 КК України є об'єкти промислової власності, до яких належать секретні винаходи і корисні моделі. Подібні об'єкти є носіями інформації, віднесеної до державної таємниці. За розголошення такої інформації особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків (за відсутності ознак державної зради або шпигунства), ст. 328 КК України передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Якщо ж це діяння спричинило тяжкі наслідки, то санкція статті передбачає до восьми років позбавлення волі [7, ст. 328].

Родовим і безпосереднім об'єктом злочину за ст. 328 КК України є сфера охорони державної таємниці. Об'єктивна сторона цього злочину полягає в розголошенні певних відомостей, що становлять державну таємницю до яких належать і секретні патенти та корисні моделі. Протиправне розголошення може бути вчинено у формі дії (розповідь стороннім особам, розголошення через ЗМІ, інша демонстрація таємної інформації) або бездіяльності (недбале зберігання матеріальних носіїв таємної інформації, виробів інших матеріалів, що призвело до ознайомлення з ними сторонніх осіб). Остання умова необхідна для визнання закінченого складу злочину.

При розголошенні державної таємниці суб'єкт злочину є спеціальним – особа, що має відповідний допуск до державної таємниці, наданий відповідно до законодавства України. Громадяни, які випадково дізналися про відомості, що містять державну таємницю, та потім її розголосили, не є суб'єктами цього злочину й не притягуються до кримінальної відповідальності. Також не є суб'єктами цього злочину і громадяни, які хоч і розголосили відомості, що становлять державну таємницю, однак не мали до них доступу в установленому порядку [8, с. 758–761; 9, с. 421–425].

Аналогічна ситуація спостерігається і у випадку вчинення злочину за ст. 329 КК України, яка пов'язана із втратою секретного патенту на винахід чи корисну модель. За цих обставин об'єкт й суб'єкт злочину буде ідентичний ст. 328 КК України [8, с. 758–761; 9, с. 425–426].

Варто зазначити стосовно особливостей відповідальності військовослужбовців за розглянутими вище статтями КК України. Так, за розголошення відомостей військового характеру або за втрату секретних матеріалів чи документів вони несуть відповідальність за ст. 422 ККУ. Якщо ж особа, звільнившись з лав Збройних Сил України або установи оборонного значення, розголошує відомості, довірені їй раніше або які стали відомі у зв'язку із виконанням попередніх службових обов'язків, так само, як і за розголошення військовослужбовцем інформації не-військового характеру, настає відповідальність саме за ст. 328–329 КК України [8, с. 758–763].

Більшість науковців звертає увагу на високу суспільну небезпечність злочинів за ст. 328–329 ККУ. Так, Л.Ф. Дадерко зазначає, що при розголошенні державної таємниці суспільна небезпечність полягає у створенні можливості потрапляння відомостей, що становлять державну таємницю, у розпорядження іноземної розвідки чи інших організацій і осіб, які можуть використовувати їх на шкоду державі, суспільству чи окремим громадянам. Більше того, Л.Ф. Дадерко та М.І. Михайлуца пропонують перенести відповідальності за розголошення державної таємниці до іншого розділу КК України [10, с. 82–85; 11, с. 171].

У світлі викладеного вище вбачається, що кримінально карані діяння проти прав на об'єкти промислової власності, предметом якого став секретний патент

на винахід або корисну модель, породжує сукупність злочинів. Така сукупність виглядає як два або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких особу не було засуджено. Згідно зі ст. 33 КК України при наявності сукупності злочинів кожен з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК України.

Зазвичай, правовим наслідком сукупності злочинів є те, що при їх кваліфікації й призначенні покарання, а також при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності й покарання у випадках, передбачених КК України, цей фактор буде обов'язково врахований судом [7, ст. 35]. За типовою судовою практикою, призначаючи покарання за кожен злочин окремо, суд встановлює остаточне покарання поглиненням менш суворого покарання більш суворим чи повним або частковим складанням призначених покарань [7, ст. 70]. Якщо хоча б один зі злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині КК України [7, ст. 35].

Отже, при порушенні прав на секретні винаходи та корисні моделі, яке було пов'язано із розголошенням державної таємниці або втратою патенту на них, суд отримує правові підстави призначити більш суворіше покарання, ніж це передбачено ст. 177 КК України.

Водночас за наявності у справі щодо розголошення державної таємниці ознак злочину проти прав на об'єкти промислової власності суд має право перекваліфікувати кримінальне каране діяння зі ст. 328 чи ст. 329 на декілька статей КК України, які будуть включати й ст. 177. Обов'язковою умовою такої перекваліфікації виступає рівноцінне становище засудженого та відсутність порушень права останнього на захист [12, с. 119–120]. Також при перекваліфікації за сукупністю злочинів суд не зможе призначити покарання більш суворе, ніж максимальне покарання, передбачене санкцією статті КК України, за якою кваліфіковано кримінальне каране діяння в обвинувальному акті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3687-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 7. – Ст. 32.
2. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 16. – 422 с. – Ст. 93.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
4. Про затвердження Правил складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель: Наказ МОН України від 22 січня 2001 року № 22 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – 382 с. – Ст. 386.
5. Про затвердження Положення про Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на секретні винаходи: Наказ МОН України від 14 листопада 2001 року № 739 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 47. – 314 с. – Ст. 2125.
6. Работягова Л.І. Патент як форма правової охорони секретних винаходів / Л.І. Работягова // Інтелектуальний капітал. – 2005. – № 5. – С. 39–47.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.
9. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін. / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 140–141.

10. Дадерко Л.Ф. Кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці / Л.Ф. Дадерко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2013. – № 6-2, т. 2. – С. 82-85.

11. Михайлуца М. Державна таємниця за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн світу: порівняльно-правовий аналіз / М. Михайлуца // Jurnalul juridic nacional: teorie și practică. – 2016. – № 4. – С. 167-171.

12. Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посіб. для підготовки до іспитів / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко; За заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джужи. – К. : вид. Паливода А.В., 2006. – С. 119-120.

Отримано 04.10.2016